

FILOSOFIJOS IR VISUOMENINĖS MINTIES ISTORIJA

R. ŽICKYTĖ

ESTETINIO SPRENDIMO VISUOTINUMO PROBLEMA I. KANTO FILOSOFIJOJE

Aš pats iš prigimties esu tyrinėtojas. Jaučiu nepaprastą pažinimo poreikį, nenumaldomą troškimą eiti pirmyn <...> Buvo laikas, kai maniau, kad visa tai gali suteikti garbę žmonijai. Aš niekinau nieko nežinančią tamsuomenę. Šis stulbinantis pranašumo jausmas išnyksta <...> Aš mokausi gerbti žmones ir jausčiausi daug mažiau reikalingas kaip paprastas darbininkas, jeigu nemanyčiau, kad mano samprotavimai gali būti vertingi kitiems, kad jie gali įtvirtinti žmonijos teises.

I. Kantas

Estetinio sprendimo visuotinum problema iškilo naujaisiais amžiais, kai skeptinės filosofijos atstovai ėmė abejoti žmogaus galia pažinti pasaulio esmę. Grožio jausmas šioje filosofijoje pasidarė ne kosmoso tikslingumo ir harmonijos nuojauta, o paprastu žmogaus pažintinių jėgų žaismu, teikiančiu džiaugsmą tik formaliomis meninio kūrinio struktūros ypatybėmis. I. Kanto estetika siekė įveikti šį skepticizmą, jo sukeltą etinių ir estetinių vertinimų reliatyvizmą, nes, kaip pažymi Kantas, „visų mokslų vystymosi laikotarpiu atsiradęs abejingumas metafizikai palietė ir tuos, kurių žiniomis mažiausiai reikėtų bodėtis“. Tyrinėdamas žmogaus proto galimybes, Kantas nori apginti žmogaus orumą, nes, neigdami metafiziką, priešasčių aiškinimą, „skeptikai — savotiški klajokliai“ protarpiais sugriauna ne tik grožio pagrindus, bet ir žmonių „pilietinį bendrumą“ ir jį lemiančias vertybes¹.

Humanistinis I. Kanto tyrinėjimų tikslas yra labai reikšmingas mūsų amžiuje, kai žmogus dažnai yra paverčiamas nemąstančia gamybinio proceso dalimi. Tačiau šis Kanto filosofijos kryptingumas labai dažnai nutylimas mūsų amžiaus literatūroje. Dar daugiau, pats Kantas vaizduojamas žaidybinės meno prigimties koncepcijos šalininku. Toks I. Kanto interpretavimas remiasi ne paties I. Kanto, o jo amžiui būdingomis gno-seologinės estetikos išvadomis².

Skeptikas D. Hiūmas pirmasis paneigė pažintinę grožio reikšmę. Jis teigė, kad grožio ir gėrio pojūčiai susiję su žmogaus patiriamu malo-

¹ Kant I. Werke.— Leipzig, 1901, Bd. I, S. 14.

² Net Pitagorui „sferų muzika“ atrodė susijusi su žmogaus elgesį lemiančiu Visatos harmonijos pojūčiu. Šią grožio sampratą perima ir naujųjų amžių racionalistinės estetikos atstovai. Baumgartenui grožis asocijuojasi su miglotu tobulumo suvokimu. Šias pažiūras išjuokia empirinės anglų estetikos kūrėjai Berkas, Hiūmas. Estetinis sprendimas, šių autorių požiūriu, gali būti tik empirinis, atskiram individui reikšmingas jausmas.

numo jausmu. Jo nuomone, žmogaus protas, sprenddamas apie priežastis, visuomet sukuria prieštaringas idėjas, kurios negali būti meninės kūrybos visuotinumo ir būtinumo kriterijus. Grožis gali gimti tik iš tikslingos meno kūrinio sąrangos, jo simetrijos ir harmonijos. D. Hiūmas juokiasi iš poetų, kurie visuomet kalba apie tai, ko nežino patys³, pakartoja dar D. Loko pasakytą mintį, kad jaunuoliai neturį imtis poezijos, nes ji dar niekam nepadėjo surasti Parnase aukso arba sidabro telkinių⁴.

I. Kantas sutinka su empirinės estetikos atstovais, jog pasaulio ir žmogaus esmę apibūdinančių idėjų negalima empiriškai patikrinti. Jis teigia, kad grožis susijęs tik su žmogumi, jo praktika. Tačiau I. Kanto grožio sampratą sąlygoja ne biologinė žmogaus prigimtis, jo malonumų potroškis, o visuomeniškai būtinas mąstymas⁵.

Tyrinėdamas žmogaus asmenybės ištakas, Kantas pastebi, kad žmogaus valia yra gyvuliškos prigimties, kurią jis pavadina arbitrium brutum. Žmogus pasidaro protinga būtybe tik tada, kai jis apriboja savo elgesį. Jo protinga, laisva valia (arbitrium liberum) įgalina jį apsispręsti rinktis⁶. Ši valia yra ir žmogaus visuomeninės egzistencijos, jo ryšių pagrindas.

Žmogus kaip protinga būtybė, Kanto nuomone, negali nesuprasti, kad išlikti žmogumi jis gali tik žmonių visuomenėje, tik gerbdamas pilietiniam bendrumui būtinas taisykles. Pilietinė visuomenė, jo nuomone, išugdo asmenybę⁷. Visuomenės išsaugojimo būtinybė ir lemia įvairias žmonių ryšio formas ir jas liečiančias idėjas. Šios idėjos išreiškia ne fizinę, o dvasinę žmogaus tikrovę. Kanto nuomone, klysta empirinės estetikos atstovai, žmogaus grožio pagrindų ieškodami ne pačiame žmoguje, jo kūrybinėse galimybėse, o nuo žmogaus nepriklausomame gamtos reiškinių pasaulyje.

I. Kantas sutinka su Hiūmu, kad žmogus tik labai ribotai gali pažinti pasaulį. Jis, kaip ir kiti skeptikai, pripažįsta esant beribę, žmogaus jutimams nepasiekiamą „viršjutiminę sferą“. Jis sutinka su jais, kad pasaulio esmės, jo priežasčių pažinimu negali būti pagrįstas ir grožio jausmo visuotinumas. Tačiau, I. Kanto nuomone, žmogus gali užpildyti šią sferą idėjomis, kurios turi ne gamtinį, o praktinį realumą. Nors tarp

³ Юм Д. Сочинения.— М., 1965, т. 1, с. 429—430.

⁴ Локк Д. Педагогические сочинения.— М., 1939, с. 195—196.

⁵ Net neokantinėje literatūroje neakcentuojami Kanto praktinės veiklos tyrinėjimai. Ir čia absoliutinamas Kanto pažintinis žmogaus galimybių tyrinėjimas, kuriame I. Kantas su idėjų pagalba įprasminą tikrovę supranta kaip prasmės neturinčią pažinimo formą (ens rationis). E. Kasireris rašo ieškąs tokio tikrovės vaizdo, kuris būtų „niekieno vaizdu“, kuris labiausiai priartėtų prie pažinimo objekto. „Argi nėra kokios nors pasaulio sąvokos,— rašo jis,— kuri būtų laisva nuo bet kurios partikuliacijos, kuri aprašytų pasaulį ne vieno ar kito, o niekieno požiūriu? (vom Standpunkt von Niemand)“. Idėjų būtinumą jis supranta kaip loginį, o ne istorinį būtinumą (Cassirer E. Philosophie der Symbolischen Formen.— Berlin, 1929.— Bd. 3, S. 558). Šis pasaulėžiūros logizavimas atima galimybę ir meninę kūrybą sieti su visuomeniniais žmonių tikslais, jų istorine būtinybe.

⁶ Immanuel Kants. Werke in 8 Büchern.— Berlin.— Bd. I, B, 2—3, S. 476.

⁷ Kant I. Werke, Bd. II, B. 6—7, S. 244.

gamtos pažinimo (dem Sinnlichen) ir žmogaus proto sukurtų idėjų (dem Übersinnlichen) visuomet yra neperžengiama praraja, tačiau kaip tik pastarosios turi įkūnyti tą tikslą, kuris yra reikalingas žmogaus elgesiui ir jį reguliuojantiems įstatymams nulemti. Tik su šių idėjų pagalba žmogus susidaro vieningą tikrovės vaizdą ir supranta savo vietą pasaulyje. Tik dėl šios priežasties gamta gali būti sujungta su žmogaus tikslais. Idėjų įprasmina tikrovė Kantui ir yra didžiausias grožis ⁸.

„Mes negalime surasti nė vieno reiškinio,— rašo Kantas,— kuriame idėjos būtų įkūnytos in concreto“ ⁹. Dar toliau nuo empirikos yra tai, ką Kantas vadina idealu. Tačiau šie idealai, neturėdami atitiktens empiriniame žmogaus stebėjime, gali būti reikšmingi visuomeninei žmogaus praktikai. Jeigu žmogaus prigimčiai, rašo Kantas, yra skirta siekti didžiausio gėrio, tai pažintinių sugebėjimų matas turi būti pritaikytas šiam tikslui. Joks gamtos pažinimas negali atsakyti į klausimą, koks privalo būti žmogus, jo elgesio normatyvai. Į šį klausimą atsako tik su žmogaus proto pagalba įprasmina tikrovė, kuri gali būti jo elgesio pirmavaizdžiu, idealu.

Filosofijoje idealą galima suprasti ir kaip Visatą modeliuojančio proto apraišką, paties dievo kūrybinę mintį. Kantas pažymi, kad jis pats nenori taip aukštai pakilti, aiškindamas idėjas. Kanto nuomone, idėjas kuria pats žmogus. Jos negali kurti ir tvarkyti kosmoso. Tačiau jos gali įprasminti ir reguliuoti žmogaus elgesį, padėti žmogui atitrūkti nuo gyvūnijos pasaulio. Idėjos, Kanto nuomone, duoda žmogaus protui matus, kurie padeda suprasti, kas yra tobula ir kas netobula. Protas visuomet remiasi idėjomis, kurios padeda žmogui sukurti save ir savo žmogišką egzistenciją. Dėl to jos ir gali būti pirmavaizdžiai, taisyklės arba žmogaus elgesio vertinimo kriterijai ¹⁰.

Kai žmogui kalbama apie sąžiningumą, tvirtybę ir būtinybę siekti gerų maksimų, tai jis, Kanto nuomone, negali nenorėti būti šitoks. Jam tik kliudo aistros ir egoizmas. Pats žmogus trokšta išsilaisvinti iš šių, jam taip sunkių polinkių. Dėl to jis siekia bent mintyse pakilti į visai kitą pasaulį. Šiame pasaulyje jis negali tikėtis, jog patenkins kokius nors biologinius poreikius. Jis vien gali tikėtis pajusti savo vidinę asmenybės vertę. Pakilti į šį pasaulį jam padeda laisvės idėja, t. y. idėja, kuri yra mąstoma nepriklausomai nuo jutimiškai suvokiamo pasaulio priežasčių. Pasaulis, kurį įprasmina žmogaus proto sukurta idėja, ir yra meninė

⁸ Biologinės žmogaus prigimties aukštinimas buvo svetimas ne tik Kantui. K. Marksas, kalbėdamas apie XVIII a. skepticizmą, rašė, kad šis skepticizmas yra „lėkštas skepticizmas“, kad jis yra įžūlus idėjų atžvilgiu ir paklusnus viskam grubiai jutimiškam <...>. Jis jaučiasi išmintingas tik tada, kai nužudo pozityvaus dvasią ir mėgaujasi jos likučiais gyvuliškoje būsenoje“. (Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. I, с. 88). Humanizmo samprata marksistinėje filosofijoje susijusi su žmogaus kūrybinės prigimties išaukštinimu, su atsakomybės už žmogaus istoriją jausmu.

⁹ Kant I. Werke, Bd. I, B. 2—3, S. 349—350.

¹⁰ Ten pat, p. 350.

tikrovė¹¹. Tik per ją žmogaus protas priskiria idėją pats sau. Estetinio sprendimo dėka ir gimsta geros valios samprata, kuri apvaldo žmogaus jutimus ir polinkius. Tik dėl įsijautimo į kitą, viršjautiminį pasaulį moralinis imperatyvas virsta žmogaus paties sau duotu įstatymu. Grožio jausmas kykla iš šios, žmogui reikšmingu būdu sutvarkytos, tikrovės, kurią žmogus pripažįsta esant vienintelę galimą ir teisingą¹².

Kantui atrodo, jog grožį pirmiausia sąlygoja mąstymas apie priežastis, žmogaus vertinimus lemiančias idėjas. Jeigu būtų pasaulyje, rašo Kantas, tik būtybės, kurios nesugebėtų protauti, tai šis pasaulis neturėtų vertės, nes nebūtų būtybės, kuri galėtų suprasti jo vertingumą. Jeigu pasaulyje ir būtų protingų būtybių, bet jos rūpintųsi tik savo materialine gerove, o nesugebėtų suteikti vertės pačios sau, šis pasaulis irgi neturėtų vertės, nes pasaulis neturėtų žmogiškų tikslų. Tikras pasaulio vertingumas atsiranda tada, kai žmogus įprasmina pasaulį ir suteikia prasmę savo gyvenimui. Meninė kūryba ir yra priemonė suvokti žmogui savo specifinius žmogiškus tikslus.

Skonio antinomijos, grožio bereikšmiškumas atsiranda tik tada, Kantu nuomone, kai žmogus meninėje kūryboje ieško ne žmogaus, o gamtos prasmės. Šios antinomijos išsispredžia savaime, kai žmogus supranta grožio jausmą esant sąlygotą jo visuomeninės veiklos. „Iš tiesų,— rašo Kantas,— jeigu šito neturėtume galvoje, tai negalėtume pripažinti skonio sprendimą esant visuotinai būtiną“¹³. Kanto nuomone, klydo sensualistai, grožio šaltinių ieškoję nuo proto atplėštuose žmogaus jutimuose. Kanto nuomone, tikrovę įprasminanti idėja nėra gaunama iš jutimų. Ji yra žmogaus proto kūrinys.

Anot Kanto, žmonės pripažįsta gražiais objektus, nes šiam sprendimui jie turi bendrą pagrindą „kaip pritarimui būtiną taisyklę“. Tik ši taisyklė grožio sprendimus padaro visuotinus ir būtinus. Jeigu bendras grožio pojūtis būtų sąlygojamas tik objekto pažinimo, jis negalėtų būti subjektyvus. Jeigu jis priklausytų tik nuo atskiro žmogaus skonio, jis

¹¹ Šias I. Kanto mintis apie idėjų reikšmę žmogaus savęs kūrybai, jo asmenybės ugdymui giliausiai suprato Heidegeris. Kaip tik Heidegeris savo veikaluose žmogaus egzistenciją tiesiogiai sieja su žmonių praktinės veiklos sąlygojamomis idėjomis (*Heidegger M. Was ist Methapsysik? — Frankfurt, 1955*). Tačiau Heidegeriui nėra priimtina Kanto mintis, kad kiekvienas žmogus turi saugoti žmonių bendrumo, kaip savo paties žmogiškumo, taisykles. Heidegeris nori išlaisvinti žmogų iš visokeriopos ideologijos ir visokeriopo visuomeniškumo. Jis netiki žmogumi, jo geranoriškumu. Perdaug jam akivaizdi paniekos verta amžiaus vidurio visuomeninė žmonių praktika (fašizmas). Jis nori sudaryti sąlygas tik atskirai asmenybei išlikti. Šiam tikslui ir reikalingos jam Kanto idėjos, jo kūrybinis mąstymas. Kanto apriorizmą kaip žmonių bendrumo kūrybos formą dabartiniu metu supranta K. Jaspersas. Žmonių komunikacijų problemą jis akcentuoja kaip svarbiausią amžiaus problemą. K. Jaspersas rašo, kad Kantas geriausiai suprato žmogaus žmogiško vystymosi galimybes (*Jaspers K. Kants Ideenlehre. — In B.: Psychologie der Weltanschauungen. Berlin, 1922, 4 Aufl., S. 476—477*). K. Jaspersas teigia, jog protas pirmiausia reikalingas visam mūsų amžiaus žmonių komunikacijos griaušančiam melui ir demagogijai įveikti. Su socialiniais veiksniais ir juos sąlygojančiomis realiomis premisomis I. Kanto humanizmą sieja tik marksistinė filosofija.

¹² *Kant I. Werke, Bd. II, B. 5, S. 69.*

¹³ *Kant I. Werke, Bd. II, B. 6—7, S. 159.*

nebūtų visuotinis. Visuotinis skonio sprendimas pasidaro tik dėl „neaiškių principų“, kurie kyla iš žmogaus mąstymo, iš jo pažintinių jėgų žaismo. Tik dėl šio žaismo skonio sprendimas yra galimas.

Skonis, Kanto požiūriu, visuomet yra sąlygojamas „idealių normos“, kuri visiems žmonėms yra bendrų jautimų pagrindas. Kantas neatsako į klausimą, ar šios idėjos yra įgimtos, ar protingo žmogaus mąstymo rezultatas, tačiau teigia, kad jos sudaro žmogaus visuomeninės prigimties pojūtį, lemia žmogaus *sensus communis*. Jeigu skonis nebūtų sąlygojamas proto, tai, Kanto nuomone, skonio sprendimai virstų subjektyviais sprendimais, būtent tuo, kuo juos laiko skeptikai.

Taigi, anot Kanto, grožis slypi ne ypatingoje objekto formos sąrangoje. Kanto nuomone, reikia iš esmės skirti tikslumą, funkcionalumą ir grožį. Grožis gali gimi ir pažeidžiant simetrijos, harmonijos dėsnius. Apskritimas, jo nuomone, niekada negali būti absoliučiai reikšminga vertybė, nors jis, kaip ir kitos geometrinės figūros, geriausiai tinka pažintiniams žmogaus tikslams. Grožis nėra formos tikslingumas. Visas matematinis tikslumas, Kanto nuomone, net prieštarauja grožiui, sugriauna estetinį džiaugsmą. Matematinis tikslumas, rašo Kantas, net gali sukelti mumyse nuobodulį. Atvirkščiai, vaizduotės laisvės sąlygojami kūriniai visuomet yra nauji. Jie visuomet mums sukelia džiaugsmą. Sruvenantis upelis arba židinio liepsnos žaismas gali sukelti daug minčių, sužadinti žmogaus vaizduotę. Jie gali būti daug turiningesni už nuobodžiai suplanuotus parkus, jų simetriškumą¹⁴.

Grožį lemia objekto forma, tačiau jo estetinę vertę sąlygoja ne formos tobulumas, ne Fechnerio „auksinis pjūvis“, ne matematiškai apskaičiuota šios formos elementų sąveika, o šios formos gebėjimas pažadinti žmogaus vaizduotę, nuteikti ją apmąstymams apie priežastis.

Kantas teigia, kad ir pažintinėje veikloje žmogus dažnai remiasi pavyzdžiais. Ir norėdamas pagrįsti intelekto sąvokas, žmogus naudojami schemomis. Šios schemas leidžia jam spręsti apie proto sąvokas, tačiau tik iš analogijos. Šitokiam sprendimui visuomet padeda žmogaus intuicija. Anot Kanto, meno kūrinys taip pat yra tam tikra schema, objektas, apie kurį sprendžiama ne pagal jo paties ypatybes, o pagal mintis, kurias jis sukelia žmogui. Estetinis sprendimas leidžia žmogui perkelti refleksijos taisykles iš jutiminio stebėjimo į visai kitą objektą, kuriam pirmasis yra simbolis, ženklas apmąstymams. Monarchinę valstybę galima įsivaizduoti kaip gyvą būtybę, kurią tvarko bendri vidiniai įstatymai. Šios valstybės analogas gali būti bet kuri mašina, kurią taip pat valdo savi veiklos principai. Šie objektai nėra panašūs. Tačiau panašumo žmogus atranda mąstydamas apie šiuos du objektus tvarkančius principus, apie jų priežastis. Žmogaus kalboje visuomet gausu šių tarpinių vaizdinių, dėl kurių mūsų posakiai yra ne schema sąvokai, o simbolis refleksijai¹⁵.

¹⁴ Kant *I. Werke*, Bd. II, B. 6—7, S. 70.

¹⁵ Ten pat, p. 171.

Kantui ir mūsų viršjutiminių dalykų pažinimas yra tik simbolinis pažinimas. Šį pažinimą išreiškiantys objektai yra tik būdas sukelti mintims apie visuotinį pasaulio tikslingumą, kuriam turi paklusti ir žmogus. Šitokį tikslingumo pojūtį sukeliantis objektas ir gali būti pavadintas gražiu objektu. Šis grožis gali pretenduoti į visuotinumą, nes jo tikslingumo pojūtis yra kartu ir žmogaus gyvenimo tikslingumo pojūtis. Tik šia prasme grožis yra dorovės ir gėrio simbolis. Tik dėl to jis patinka žmonėms. Tik dėl šio pojūčio žmogus taurėja ir ima spręsti pagal savo proto sukurtą maksimą apie kitų žmonių dorovines ypatybes. Be šios maksimos atsirastų neišsprendžiami prieštaravimai tarp skonio sprendimų ir pažinimo duomenų. Be šios maksimos, be refleksijos apie priežastis žmogus susipainiotų begalinėse savo proto pinklėse. Sprendimas apie tikslingumą būtų tik paties objekto, o ne žmogui būtino tikslingumo išraiška¹⁶.

Apibendrinamas grožio analitiką, Kantas teigia, kad klydo visi empirinės estetikos atstovai, grožio ir gėrio šaltinių ieškoję atskiro individo malonumo ir laimės jausmuose. Šie jausmai niekada negalį būti žmogaus gyvenimo taisyklėmis. Žmogaus visuomeninį elgesį, jo ryšių formas turi nulemti ne biologinis malonumą poreikis, o visuomeniškai reikšmingo bendravimo būtinybė.

Žmogus net savo kasdieninėje praktikoje gėses vadina nekaltomis, laukus džiaugsmingais arba linksmais, nes jie sukelia žmogui būsenas, kurios yra artimos žmogaus moraliniams vertinimams. Skonis tarsi leidžia žmogui pereiti nuo jutiminio dirgiklio prie moralinio intereso laisvai, be jokios prievartos. Jis padeda žmogaus vaizduotei tikslingai sąlygoti žmogaus protą. Refleksijai apie priežastis nuteikiantis meno kūrinys visuomet skatina žmonių veiklą. Net jeigu malonumo (Vergnügen) priežastys slypi idėjose, jis visuomet sukelia žmogui pagarbą sau pačiam ir žmonijai. Estetinio sprendimo sukeltas džiaugsmas, Kanto nuomone, visuomet gali būti suprantamas kaip rimtas, pagarbą sukeliantis džiaugsmas. Tikroji skonio įteisinimo propedeutika esąs moralinių idėjų vystymas ir moralinio jausmo kultūra, kuri suteikia skoniui formą¹⁷.

Tačiau, kalbėdamas apie idėjų reikšmę estetinio sprendimo visuotiniam pobūdžiui, Kantas labai gerai supranta šių idėjų prieštaringą pobūdį. Jutiminis idėjų išgyvenimas meninėje tikrovėje, jo paties požiūriu, negali padaryti idėjų visuotinių. Postuluodamas dievo idėją kaip besąlygiškai būtiną žmogiškumo šaltinį, Kantas jau ieško naujų argumentų šios idėjos sąlygoto grožio visuotinumui įrodymams. Jis estetikoje jau teigia, kad konkrečiam žmonių bendrumui skirtų idėjų būtinybė priverčia žmogų pasirinkti dievo idėją ir jos sąlygojamą grožį. „Moralinis dievo buvimas įrodymas,— rašo Kantas,— ne paprastai papildo fizinį teologinį įrodymą, o pabaigia jį, pašalindamas tai, ko trūksta jam“¹⁸. Jis pats prisi-

¹⁶ Ten pat, p. 172.

¹⁷ Ten pat, p. 175.

¹⁸ Ten pat, p. 287.

pažįsta tikįs į dievą, nes nežino kito pagrindo, kuris galėtų padėti žmonėms atlikti jų moralinę pareigą.

Kantas aiškiai įsitikinęs, kad ne vien antgamtinės būtybės postulavimas gali būti moralinio žmogaus apsisprendimo pagrindas. Kanto požiūriu, moraliai gali elgtis ir žmonės, kurie netiki į dievą. Šie žmonės, Kanto požiūriu, yra daug tauresni, nes jie nesitiki už savo gerą elgesį jokią atpildo pomirtiniame gyvenime. Šie žmonės nori nesavanaudiškai daryti gera, nes juos skatina jų moraliniai įsitikinimai. Šių žmonių siekimai riboti, nes iš gamtos jie negali tikėtis jokios paramos. Kanto nuomone, šiuos žmones visuomet supa apgaulė, prievarta, pavydas, nors jie patys sąžiningi, taikingi ir geranoriški. Šie verti laimės žmonės, rašo Kantas, dėl gamtos kaltės, kuri nekreipia į juos dėmesio, bus pasmerkti visokeriopoms nelaimėms, skurdui, ligoms, priešlaikinei mirčiai, kaip ir kiti gyvūnai žemėje, kol jų visų, sąžiningų ir nesąžiningų, „nepraris platus kapas ir nenumes tų, kurie galėjo laikyti save galutiniu kūrimo tikslu, į beprasmės materijos bedugnę“¹⁹. Kantas pats pripažįsta, kad tik tokių žmonių išlikimo būtinybė verčia jį pasikliauti dievo idėja, nes žmogų „apriori protas nukreipia visomis jėgomis padėti gėriui pasaulyje, kuris susidaro sujungus kiek galima didesnę protingų būtybių gerovę su aukščiausio gėrio sąlygomis, slypinčiomis jose, t. y. sujungus bendrą laimę su labiausiai įstatymus atitinkančia morale“²⁰.

Kanto nuomone, žmogus atsiskiria nuo gyvūnų, kai jis sugeba susikaupti paslaugumo jausmui būtiną žinojimą, kurį Kantas pavadina humaniora. Tačiau dievo idėja Kantui yra būtina tik tada, kai teisėtas žmonių bendravimas susiduria su didžiausiais sunkumais, kai žmonėms reikia derinti laisvę ir prievartą. Su šitokiomis problemomis susidūrusios tautos, Kanto nuomone, ir išranda „pasikeitimo idėjomis meną“. Šis visuomenės harmonizavimo tikslas ir leidžia žmogaus protui išspręsti visas jį varginusias antinomijas. Kantas pasirenka dievo idėją, nors jam didžiausią džiaugsmą teikia gamta, jos beribis didingumas. Kaip tik pagarba gamtai, Kanto nuomone, yra pagarba tikrajai žmogaus paskirčiai, kurią žmogus priskiria objektui, sumaišydamas pagarbos jausmą gamtai su pagarbos jausmu žmonijos idėjai.

Kantas nesiima nagrinėti sąlygų, kuriomis tautos yra artimos gamtai ir kuriomis jos pasidaro priešiškos jai. Kantas nenagrinėja sąlygų, kuriomis žmogus žavisi gamta arba meno kūrinių, bylojančių apie antgamtinę pasaulio prigimtį. Jis neapibūdina konkrečių grožio ištakų. Tačiau ir nenagrinėdamas šių ištakų, Kantas numato grožio vertinimuose slypint „kažką“, kas lemia žmogaus mąstymą ir jo humanizmą. Jis pats rašo, kad „būdas, kuriuo remdamiesi turime mąstyti harmoniją tarp gamtos dėsnių ir laisvės dėsnių, turi savyje kažką tokio, kas leidžia mums rinktis“²¹. Ši „kažką“, kaip didžiausią Kanto nenuoseklumą, pa-

¹⁹ *Kant I. Werke*, Bd. II, B. 6—7, S. 263.

²⁰ Ten pat, p. 264.

²¹ Ten pat, p. 216.

stebi jau Fichtė, kuris pirmasis teigia, kad pats Kantas nesuprato savo sistemos: postulavęs laisvą žmogaus mintį, jis kartu nori pajungti ją „kažkokioms“, nuo šios minties nepriklausomoms aplinkybėms.

Kanto idėjų žmogišką prigimtį ir jų pasirinkimo laisvę su Kanto stabmeldiškais pažiūromis susieja Herderis. Kanto noro sujungti visuomenę ir sudaryti sąlygas išlikti visiems jos nariams nesuprato ir Šileris, romantikai. Jie visi renkasi ne kantiškąjį moralinį įstatymą, o absoliučią individo laisvę, kurią jie sutapatina su germanų stichine, iš tolimos istorijos išlikusia teise valdyti ir gyventi²². Meno kūrinys jiems nėra nuomonių, idėjų išgyvenimo būdas, o yra žaidimas, kurio metu primetami žmogui svetimi įstatymai. Šitokia meninės kūrybos interpretacija nepalieka vietos Kanto humanizmui, jo tolerancijai, jo norui su žmogaus proto pagalba sukurti visuomeniškai būtinus, humaniškus žmonių ryšius²³.

Taigi, aiškindamas visuomeninę idėjų prigimtį, Kantas neigia visą ankstesnę grožio, kaip formalaus pažintinių jėgų žaismo, supratimą. Pagrindines Kanto grožio ir didingumo kategorijas jau sąlygoja ne formali meno kūrinio arba reiškinių sąranga, o šios sąrangos pažadintos žmogaus idėjos. Didingumo jausmą sukelia pačių gamtos reiškinių stebėjimas, gamtos reiškinių pažadintas kūrybinės žmogaus prigimties, jo dvasinės tvirtybės pripažinimas. Grynajam grožiui Kanto estetikoje atstovauja žmogaus rankomis sukurtas grožis, kuris yra būtinas kitų idėjų sąlygojamam žmogaus visuomeninės prigimties išgyvenimui.

Kanto estetikoje besąlygiškai pabrėžiama mintis, kad grožio jausmo nesąlygoja objekto pažinimas. Grožio jausmas yra su žmogaus morali-

²² Galima būtų sutikti su literatūroje plačiai paplitusia nuomone, kad Kanto pasirinkimui, jo asmeninei pasaulėžiūrai didžiausią įtaką turėjo maištinga Ruso dvasia, jo šaukimas atgal į gamtą. Paties Kanto veikaluose surandame pagarbius žodžius apie Spinozą, jo gamtos kultą. Tačiau būtų priimtina ir nuomonė, kad Kanto estetinėms pažiūroms turėjo įtaką ir jį supusių žmonių gyvenimo būdas bei jų pasaulėžiūra. A. Gulygos išleistoje I. Kanto gyvenimo apybraižoje rašoma, kad Kantas visą gyvenimą domėjosi senųjų Prūsijos gyventojų kultūra ir jų likimu. Paties I. Kanto prieraiše K. Milkaus žodynui teigiama, kad prūsų lietuvių išdidumas skiriasi nuo kaimyninės tautos pasipūtimo. Šis išdidumas, Kanto nuomone, tai greičiau savo vertės pajautimas, reiškiantis drąsą ir laiduojantis ištikimybę (*Kant I. Nachschrift eines Freundes.*—In B.: Mielcke Ch. Wötherbuch. Königsberg, 1880, S. 31, 32). Šiame prieraiše Kantas ragina prūsų lietuvius išsaugoti savo kalbą ir kultūrą. Šis prieraišas yra paskutinis Kanto paskelbtas savarankiškas darbas.

²³ Prūsijos lietuvių likimu rūpinosi ir lietuvių poetas Kristijonas Donelaitis. Jis irgi pripažino visuotinę krikščioniškojo dievo galybę, nors jam pačiam dievo mintys buvo nesuprantamos ir „netgi bedugniai mums pasirodo“ (*Donelaitis K. Raštai.*—V., 1977, p. 261). Šitokia bedugne dievo idėja atrodo ir Kantui, kai jis mąsto apie realią šitokios esybės galimybę (*Kant I. Werke, Bd. I, B. 2—3, S. 375*). Šitokios idėjos pasirinkimas atspindi, reikia manyti, ne tik moralines, bet ir socialines-politines Kanto pažiūras, jo norą su dievo idėjos pagalba išspręsti įvairiatautės Prūsijos monarchijos prieštaravimus ir išgelbėti nutautėjimui pasmerktus senuosius jos gyventojus. Tik su dievo idėjos pagalba, Kanto nuomone, galima suderinti „apsišvietusios tautos dvasios platumą ir subtilumą“ su neapsišvietusios jos dalies „natūraliu paprastumu ir savitumu“, su jos „teisingumu ir jėga, savo orumo pojūčiu“ (*Kant I. Werke, Bd. II, B. 6—7, S. 174*).

niais tikslais susijęs jausmas. Estetinis džiaugsmas tuo ir skiriasi nuo kitų empirinių pojūčių, kad jis neišreiškia nieko, kas priklausytų objektui, tačiau leidžia pajusti subjektui, kokį poveikį daro vaizdiny ²⁴.

Meninės kūrybos visuomeninę paskirtį norėjo apibūdinti ir anglų empirinės estetikos atstovai. Tačiau nė vienas iš jų nepakilo iki šios didingos visuomeninės žmogaus prigimties sampratos. Berkas rašė, kad žmonių ryšius lemia jų biologinio artumo poreikis. „Grožis nereikalauja pagalbos iš proto,—rašė jis,—net mūsų valia čia niekuo dėta“ ²⁵. Berkui atrodo, kad grožis gimsta savime, tarsi šiluma arba šaltis. Kantas mano, kad grožio jausmą visuomet sąlygoja bendro jausmo idėja (sensus communis), kuri padeda žmonėms išlikti ir bendrauti, nes „pati žmonija... turi būti mums šventa“, o pats žmogus yra „moralinio įstatymo subjektas“ ²⁶.

Sugebėjimas pažadinti žmogaus visuomeninio, protingo bendrumo jausmą, Kanto požiūriu, lemia ir atskirų menų vertę. Poezija Kantui yra svarbiausia meninės kūrybos sritis, nes ji turi formą, kuri suderina „sąvokos išraišką su tokia minčių gausybe, kuriai negali būti visiškai adekvati jokia kalbinė išraiška“ ²⁷. Poezija, Kanto nuomone, yra aukščiau už oratoriaus menus. Joks oratorius neturės tokios vaizduotės ir nebus toks jautrus žmonių reikalams, kaip poetas. Gražbylystė Kantui nepriimtina, nes ji „gadina maksimumas“ ir įsitikinimus, įpindama į samprotavimus subjektyvių elementų. Oratorius, mėgdžiodamas poetą, gali patraukti klausytojus į savo pusę, juos panaudoti savo asmeniniams interesams. Poetas yra objektyviausias žmogaus problemų sprendėjas. Poezijoje viskas yra sąžininga ir atvira. Poezija visai nesistengia, Kanto nuomone, „su nukreipto į jausmus vaizdo pagalba iš pasalų užpulti intelektą ir jį supainioti“ ²⁸.

Artimiausias poezijai menas, Kanto nuomone, yra muzika. Muzika naudoja kalbos efektais ir pagal asociacijos dėsnius praneša visiems su ja susijusias estetines idėjas. Šias idėjas, kurios nėra pažinimą išreiškiančios sąvokos, gali sukelti pojūčių žaismas (harmonija, melodija). Vadinasi, ir muzikos kūrinys gali išreikšti žmogui reikšmingą idėją ²⁹. Muzika, anot Kanto, užima žemiausią vietą estetiinių vertybių skalėje, nes ji eina nuo pojūčių prie idėjų, o kiti menai eina nuo idėjų prie pojūčių. Iš vaizduojamųjų menų Kantui reikšmingiausia yra tapyba, nes ji „giliausiai prasiveržia į idėjų pasaulį“ ir, priklausomai nuo jų, „išplečia stebėjimo sferą daug plačiau negu kiti menai“ ³⁰.

²⁴ Kant I. Werke, Bd. II, B. 6—7, S. 67.

²⁵ Burke. Philosophical inquiry into the origin of our ideas on the Sublime and beautiful.— London, 1958.— Part III, p. 123.

²⁶ Kant I. Werke, Bd. II, B. 5—8, S. 148—203.

²⁷ Ten pat, p. 148.

²⁸ Ten pat, B. 5—7, S. 149.

²⁹ Ten pat, p. 150.

³⁰ Ten pat, p. 151.

Menininko genialumas, Kanto požiūriu, pasireiškia sugebėjimu iškel-
ti visuomeniškai svarbias idėjas. Meno kūrinys yra visuomet žmogaus
refleksijos apie save ir pasaulį simbolis. Menininko darbas, pasak Kanto,
yra daug artimesnis amatininko negu mokslininko darbui. Pirmasis ne
tik deklaruoja idėjas, bet ir sugeba iš jų sukurti naują žmogišką pasaulį.
Tik su menininko vaizduotės pagalba gamta perdirbama į kažką visai
kito, kas pranoksta gamtą. Šis sugebėjimas ir yra talentas³¹.

Apibendrinamas žmogaus veiklos tyrinėjimus, Kantas pateikia bendrą
šios veiklos schemą. Sielos sugebėjimai, Kanto požiūriu, gali būti
skirstomi į sugebėjimą pažinti, sugebėjimą jausti džiaugsmą ir sugebė-
jimą kelti sau tikslus. Šie sugebėjimai visuomet apima ir pažintinius
sugebėjimus. Pažintinius žmogaus sugebėjimus su žmogaus troškimais ir
tikslais sujungia meninė kūryba.

Šios Kanto mintys yra perteikiamos jo filosofiją, kaip sistemą, rep-
rezentuojančioje schemoje:

1. Pažintinis sugebėjimas — intelektas, dėsningumas, gamta.
2. Malonumo ir nemalonumo jausmas — sugebėjimas spręsti, tikslin-
gumas, menas.
3. Sugebėjimas trokšti — protas, tikslingumas, kuris kartu yra ir įsta-
tymas (priedermė), dorovė³².

Grožis šiose išvadose apibūdinamas kaip reiškiny, kuris patinka ne-
tarpininkaujant objekto pažinimą išreiškiančiai sąvokai. Tačiau, išreikš-
damas ne objekto pažinimą, o žmonių pilietiniam bendrumui būtinas
idėjas, grožis gali pasidaryti visuomeniškai labai svarbia vertybe.

Apibendrinamas savo tyrinėjimus, Kantas teigia, kad, objekto pa-
žinymo požiūriu, estetiškas džiaugsmas gali būti tik džiaugsmas pažinimui
būtina forma³³. Tačiau praktinės žmogaus veiklos, moralės požiūriu, šis
džiaugsmas visuomet yra turiningas, žmogaus valią sąlygojantis džiaugs-
mas. Dėl to meno kūrinys, Kanto požiūriu, ir gali būti pavadintas mora-
lės simboliu³⁴.

Kantas nesiejo grožio jausmo su konkretaus humanizmo galimybėmis.
Jo skonio sprendimai yra sąlygoti krikščioniškosios moralės, jos postu-

³¹ Talentas vokiečių romantikų grožio teorijoje buvo suprantamas kaip asmenybės, priešpriešinanti save visuomenei. Šitai talentą-genijų suprato Šileris, Slėgelis, Novalis. Kantas ypač akcentuoja menininko sugebėjimą naujai idėjai suteikti formą, t. y. su idėjos pagalba sukurti naują, nematytą struktūrą. „Genijus,— Kanto nuomone,— tai talentas, kuris teikia meniui taisyklę“ (*Kant I. Werke*, Bd. II, B. 6—7, S. 129).

³² *Kant I. Werke*, Bd. II, B. 6—7, S. 31.

³³ Grožis pažintiniu požiūriu nagrinėjamas Kanto „Grynojo proto kritikoje“. Iš šių tyrinėjimų perimamas ir jo estetikoje grožio, kaip laisvo nuo sąvokos pažintinių jėgų žaismo, apibūdinimas.

³⁴ Šį požiūrį Kantas išdėsto skyriuose apie grožį kaip moralės simbolį, apie menų pasiskirstymą pagal jų estetinę vertę, „Sprendimo galios kritikos“ išvadose (*Kant I. Werke*, Bd. II, B. 6, S. 170—173, 147—151). Nesuprantamas lieka kai kurių autorių noras neigti šį Kanto estetikos visuomeninį reikšmingumą ir apkaltinti šių jo estetikos aspektų tyrinėtojus nereikalingu Kanto filosofijos modernizavimu (*Problemos*, 1978, 2(22), p. 22). Kanto estetika buvo modernizuota tada, kai pozityvistinėje jos interpretacijoje buvo nutylėtas jos humanistinis turinys.

luotų žmonių bendravimo taisyklių. Tačiau Kantas, remdamasis šiomis taisyklėmis, pirmasis iš savo meto filosofų siekė išspręsti savo laikmečio visuomeninius prieštaravimus, išgelbėti žmogų nuo visuotinio susvetimėjimo. Dėl to jo estetika yra reikšminga ir mūsų dienomis. Ir šiaudien Kanto humanizmas gali būti suprantamas kaip doro ir sąžiningo žmogaus gyvenimo prieštaravimų sąlygojamas idealizmas. Šio idealizmo negali nuneigti joks šaltas ir abejingas teorinis ginčas. Jį gali įveikti tik istorinė žmogaus praktika, naujos žmogaus išlikimui būtinos vertybės.